

Egy nagyvárosba olvadt nyelvjárásziget: Szeged-Kiskundorozsma*

NÉMETH MIKLÓS

1. Bevezetés

Kiskundorozsma palócos-jászos nyelvjárásziget a Szeged környéki *ő-ző* nyelvjárás területén, mely az MNyA.-nak is kutatópontja volt. A település szocio-dialektológiai helyzete sajátos, hiszen míg az MNyA. gyűjtésekor önálló nagyközség volt, addig bő négy évtizede egy közigazgatási reformnak köszönhetően Szeged város részévé lett. Amikor a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (lásd SZÖSZI, KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016) keretében Szeged város egészségnek nyelvhasználatát mértük föl, a terepmunka szükségszerűen kiterjedt Szeged-Kiskundorozsmára is. A tanulmány azt mutatja be, hogy a szociolingvisztikai interjú mennyire lehet adekvát eszköze egy olyan típusú vizsgálatnak, melynek célja a nyelvi elszigeteltség és asszimilálódás erőinek feltárása a mai Kiskundorozsmán.

2. Célok, kérdések

A főnti alapkérdést a SZÖSZI-kutatás sajátosságainak megfelelően vizsgálom. A Szeged környéki nyelvjárás emblematikus sajátossága, az *ő-zés* és a nyelvjárás jellemző tájszavainak ismerete az a két indikátor, amelyek alapján a nyelvjárásziget asszimilálódásának/izolációjának mértékét megkíséreltem meghatározni. A SZÖSZI-kutatás Szeged-Kiskundorozsmán készített interjúinak elemzésével az alábbi kérdésekre keresem a választ.

1. Kimutathatóan eltér-e a településrész 21. század eleji nyelvhasználata a szűkebb nyelvföldrajzi környezetétől, azaz *örzi-e* Kiskundorozsma nyelvjárásziget jellegét?

2. Elkülönül-e ma a dorozsmaiak beszéde az *ő-zés* vonatkozásában a Szeged környéki nyelvjárástól?

* A tanulmány a 26. Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete Kongresszus Attitűd és nyelvhasználat a Szögedi szociolingvisztikai interjúkban című műhelyében tartott előadás írott, szerkesztett változata (Pécs, 2017. augusztus 30.–szeptember 1.).

3. Milyen mértékben ismerik a dorozsmai beszélők a Szeged környéki nyelvjárásra jellemző tájszavakat?

4. Hogyan befolyásolhatják a beszélőknek a saját nyelvjárásukhoz és a Szeged környéki nyelvjáráshoz fűződő attitűdjei a nyelvjárásszigeten zajló folyamatokat?

3. Adatközlők

A vizsgálat alapjául szolgáló interjúk a SZÖSZI korpuszából kerültek ki. A korpusz 165 interjút és 371 órányi hanganyagot tartalmaz, és magába foglal 59 olyan interjút, amelyeket hatvan évnél idősebb adatközlőkkel készítettünk. Ezek közül harmincat dolgoztunk föl és elemeztünk a Szeged nyelvéről szóló kötetben (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016). Ezeknek az interjúknak az átlagos hossza kb. 150 perc, összterjedelmük pedig 75 óra. A SZÖSZI eddig meghallgatott interjúi alapján módszertanilag azt láttam indokoltnak, hogy a hatvan évnél idősebb korosztály nyelvi adataiból induljak ki, amikor Kiskundorozsma nyelvföldrajzi különállásának mai állapotát vizsgálom. A másik már elemzett korosztály, a 15–17 évesek interjúiban ugyanis alig-alig mutatkoztak nyelvjárási különbségek.

Így a hatvan év fölötti korosztályhoz tartozó harminc adatközlő közül kiválasztottam azokat, akiknek állandó lakhelye Dorozsma. A harminc főből nyolcan lagnak Kiskundorozsmán, tehát megállapítható, hogy a településrész az idős korosztályon belül túlreprezentált a városon belüli népességi arányokhoz viszonyítva: a kutatás idején ugyanis a 165 ezer szegedi lakosból kb. 11 ezren laktak ebben a városrészben. Ez a túlreprezentáltság azonban a nyelvjárássziget-jelleg vizsgálata szempontjából inkább előny, mint hátrány: a nyolc adatközlő interjúinak terjedelme összesen 21 óra 51 perc, ebben a korpuszban hozzávetőlegesen 8800 ő-zhető szótag található.

Az adatközlők kiválasztása lényegében véletlenszerűen történt az egyes korosztályokba és azután a korosztályon belüli szűkített mintába. (Ezért fordulhatott elő, hogy a Szeged lakosságát reprezentáló mintába ilyen jelentős számban kerültek be dorozsmai állandó lakhellyel rendelkező adatközlők.) A kiskundorozsmai interjúalanyok kiválasztása során tehát nem érvényesültek a dialektológiai kutatásokban általánosan alkalmazott kiválasztási feltételek. Jól szemlélteti ezeket az elveket a Kiskundorozsma-monográfiában SZABÓ JÓZSEF, aki úgy választotta ki adatközlőit, hogy azok a település feltételezett korábbi, autentikus nyelvjárását reprezentálják. „Különösen törekednem kellett arra, hogy a vizsgálatra felhasznált adataim egytől egyig olyan adatközlőktől származzanak, akiknek elődei mindkét ágon a palócos-jászos nyelvjárást beszélték vagy beszéltek még ma is” (1995: 542). A SZÖSZI vizsgálata ezzel szemben Szeged lakosságának egészére irányult a teljes településen és az egyes településrészekben is, így ilyesféle nyelvi életrajzi előszűrést nem alkalmaztunk. Az adatközlővel való

első találkozáskor mi csak a születési évét és a lakcímét ismertük, de nyelvi életrajzát, főként pedig szülei nyelvi életrajzát nem. A későbbiek során azonban hozzájutottunk ezekhez az információkhoz az interjúk Nyelvi életrajz és Iskola moduljának köszönhetően (bővebben lásd KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 66). Az 1. táblázat vázlatosan ismerteti adatközlőink főbb életrajzi sajátosságait, valamint az interjúk időtartamát. (Az N a női, az F a férfi adatközlőket jelöli.)

adatközlő	szülők	végzettség	lakhely	időtartam
tősgyökeres helyi adatközlők, dorozsmai felmenőkkel				
A62F	dorozsmaiak	felsőfok	Kiskundorozsma	3 óra 9 perc
B59N	dorozsmaiak	középfok	Kiskundorozsma	2 óra 28 perc
B60N	dorozsmaiak	középfok	Kiskundorozsma	2 óra 1 perc
C61F	dorozsmaiak	felsőfok	Kiskundorozsma	2 óra 48 perc
E62N	apja dorozsmai	középfok	Kiskundorozsma	2 óra 28 perc
Dorozsmán élő, nem tősgyökeres helyi adatközlők				
K09N	szegediek	középfok	Kiskundorozsma	1 óra 24 perc
D59N	anyja nagyszobeni	középfok	Kiskundorozsma	3 óra 25 perc
C59N	Temes megyeiek	alapfok	Kiskundorozsma	4 óra 8 perc

1. táblázat: A SZÖSZI 60 évnél idősebb, Szeged-Kiskundorozsmán lakó adatközlői

4. Kiskundorozsma benépesedése: a nyelvjárásziget kialakulása

Kiskundorozsma népességét, eredeti nyelvjárását tekintve élesen elkülönül környezetétől: palócos-jászos nyelvjárásziget a Szeged környéki ő-ző nyelvjárás területének középső részén, mely egy 20. század második felében végrehajtott közigazgatási reform révén Szeged város belterületévé vált.

Az elnéptelenedett falu török hódítás utáni betelepülése SZTRIIHA KÁLMÁN adatai szerint 1719-ben kezdődött, amikor Orczy István a Jászságból telepített ide több családot: Jászfényszaru és Jászapáti területéről (1937: 47). SZABÓ JÓZSEF (1995: 541–542) idézi a Dorozsma-monográfiában BENKŐ LORÁND véleményét, aki ugyanerre az időszakra teszi a palóc családok betelepítését: „Még korábban a XVIII. század tízes éveiben jórészt Mátra vidéki palóc telepések népesítették be Kiskundorozsmát. A nyelvöldrajzi tények azt vallják, hogy e lakosok a Zagyva középső folyásának vidékéről: Gyöngyöspata, Hort, Erdőtarcsa körzetéből költöztek át.” (BENKŐ 1967: 458–459). A betelepítések nyomán a dél-alföldi nyelvjárás régióban, a Szeged környéki ő-ző nyelvjárás centrumában létrejött egy palócos-jászos jellegű belső nyelvjárásziget, melynek lakosága a környezetétől jelentős mértékben eltérő nyelvváltozatot beszélt.

Szeged és a betelepülők által benépesített Kiskundorozsma lakóinak viszonyát a kezdetektől konfliktusok terhelték. A forrásokból kiderül, hogy már 1725-ben perek indultak a két település között a kun puszták hovatarozása miatt.

A perek nyomán a települések közötti határokat 1737-ben szentesítették (BLAZOVICH 2007: 90). Kiskundorozsmát 1876-ban csatolták Csongrád vármegyéhez. A 20. század folyamán több közigazgatási reform is érintette a település státusát: 1950-ig járási székhely volt, de ezt a szerepét Szeged vette át. Történetében fordulópont volt, hogy 1973-tól elnöki tanácsi rendelettel Szegedhez csatolták, önálló közigazgatását megszüntették, és ezzel Szeged-Kiskundorozsma néven a város külső lakónegyedévé lett, amelynek részben falusias, részben kertvárosias jellege máig megmaradt. (A közigazgatási változásokról részletesen lásd BLAZOVICH 2007: 211.)

5. Kiskundorozsma és Szeged lakóinak viszonya, a dorozsmai identitás

A SZÖSZI-kutatás jelentős mennyiségű adattal bizonyította, hogy mennyire erős szerepet játszik a szegedi identitás a Szeged környéki nyelvjárás bizonyos jegyeinek, főként az *ő*-zésnek a megítélésében és használatában (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 171). Éppen ezért Kiskundorozsma vonatkozásában azt is vizsgálándónak tartom, hogy mennyire erős a település(rész) lakóinak helyi identitása: milyen mértékben tartják magukat dorozsmainak, és mennyire vallják magukat szegedinek.

A szegedi nagytáj és Szeged város lakossága a kezdetektől gyanakvással figyelte a tőlük nagyon eltérő módon beszélő betelepülőket. A dorozsmai emberek gyakran jelentek meg a szegedi szólásokban és anekdotákban mint a gúnyolódás céltáblái: olyan szereplőkként tűntek fel, akik nem az eszüknek köszönhetik elismertségüket. A szegedi őslakosoknak a dorozsmaiakhoz fűződő attitűdjeit szemléletesen mutatják azok a frazeológiai egységek, amelyekben a *dorozsmai embőr* bukkan fel, és amelyekből tucatnyit közöl a SzegSz. is: *Mögmondta a szömibe, mint dorozsmai embőr a gyíknak, hogy kend se böcsületös embőr; Átesik, mint dorozsmai embőr a talicskán; Kilesi, mint dorozsmai embőr a hol-lót; Főpofozta, mint dorozsmai embőr a kismalacot* (293–294, lásd még BÁLINT 1972: 11, 1976: 165–166).

A dorozsmaiak felismerésének és megbélyegzésének legfőbb tapasztalati alapja a szegediekétől nagyon eltérő nyelvjárásuk lehetett. Az őket gúnyoló kifejezésekben, anekdotákban sokszor megjelenik illabializáló beszédük. A SzegSz. egyik adatában a szegediek imitálják a dorozsmaiak *ë*-zö beszédét: „az egyszeri dorozsmai ember így szidta volna a lovát: *ërdëg bon a képedbe, de mëgitëtted a pofāmat* (294). Szintén a SzegSz. tanúsága szerint a település tréfásnak tartott szegedi megnevezése *Dërzëzma*, az odavalósiaké pedig *dërzëzmai* (294), ami jól mutatja számunkra, hogy a betelepült lakosság nyelvének legfőltűnőbb sajátossága az *ë*-zés lehetett a szegedi *ő*-zö lakosság számára. Ez a táj-szótárban közölt változat a 21. században is él: a SZÖSZI egy idős adatközlője, B144F mondta az interjúban a szegedi és dorozsmai beszéd kapcsán: *dërzëzmai beszéd, az mögin más*.

A főtiekkel szemben a dorozsmaiaknak a szegediekre vonatkozó véleménye is tükröződhet az alábbi frazémában: *Szöged város möghóna, ha Dorozsma nem vóna: ellátja szénával, szalmával, szógálló leánnyal.* A Szegeddel szembeni ellenérzéseket táplálja a hetvenes évekbeli közigazgatási reform is, melynek nyomán megszűnt az önálló Kiskundorozsma — erről így vall C61F: *Sem pedig az, hogy ugye, a- a Dorozsma bekelebe- bekebelezésével itt Dorozsma identitása gyakorlatilag megszűnt.*

A dorozsmai identitásnak fő jellemzője, hogy szinte minden esetben Szegeddel szemben határozza meg önmagát, és az önmeghatározásban nagyon fontos szerepet játszik a nyelvi különbözőség. Ezt példázza az az eset is, amikor A62F-re, kiskundorozsmai adatközlőink egyikére éppen azért csodálkoztak rá, hogy nem beszél *ő*-vel, holott szegedi. Ő azonban kijavította őket, hogy ő tulajdonképpen kiskundorozsmai, és az nem *ő*-zö nyelvjárás. Ugyanígy a beszéd eltérése jelenik meg C61F-nek a saját beszédét érintő értékelésében: *én sē teljesen magyar- teljesen őő dorozsmai nyelvtílusba beszélek má, de gyer(e)k-koromba teljes egészébe é-vel beszéltem.* Ugyanő ezt mondja a szegedi és dorozsmai nyelvről: *Mer<t>hogy én dorozsmai vagyok. És se a nyelvünk, se egyéb nem egyezik a szegediekkel. Se az elképzeléseink.* B59N — aki tősgyökeres dorozsmai adatközlő — szintén megemlítette a szegedi és dorozsmai nyelvjárás különbözőségét. Magáról, identitásáról pedig így vallott: *Én nem vagyok én szegedi, én itt születtem, én Kiskundorozsmán tanítottam, én Kiskundorozsmán éltem, én, én persze, és én kiskundorozsmai vagyok.*

6. A szakirodalom a dorozsmaiak *ő*-zéséről és tájszóismeretéről

Akik a kiskundorozsmai nyelvjárásziget nyelvét korábban tanulmányozták, általában a palóc nyelvjárás jegyeit keresték a helybéliek beszédében. Meglepő, hogy NÉGYESY úgy tapasztalta a 19. század végén, hogy csak az öregebbek és a tanyaiak beszélnek illabiális *á*-val (1886). SZABÓ vizsgálatához speciális szempontok szerint választotta ki adatközlőit, és fölhasználta az MNyA. adatait (lásd fentebb az Adatközlők alpontban), eredményei így a vizsgálat idejénél korábbi nyelvállapokra is vonatkoznak (1995). Érdekes azonban itt fölidézni főbb megállapításait az általunk vizsgált jelenségek vonatkozásában.

1. A környező *ő*-zö nyelvjárás hatása csekély mértékben érezhető, és főleg a fiatalabb és Szegeden dolgozó dorozsmaiak körében jelentkezik. Az általa elemzett minta *ē* ~ *ő* váltakozásával, megfelelésével kapcsolatosan beszédes adatokat közöl: „Kiskundorozsmán az illabiális *ē* előfordulási aránya 83,75%, az *ő* hangé ezzel szemben 16,25%, Algyő és Tiszasziget anyagában az illabiális *ē* gyakorisági aránya csak 3,65%, az *ő* megterheltsége viszont 96,35%-ot ér el.” (1995: 550).

2. A környező nyelvjárás hatása legerősebben a szókincsben érhető tetten (i. m. 565). Itt érdemes megjegyezni azt, hogy SZABÓ (i. m.) a palóc szavak

továbbélését, fönmmaradását vizsgálta, míg a SZÖSZI a szejedi tájszavak ismeretére irányult.

7. Adatközlőink ö-zése

A SZÖSZI-interjúk vizsgálata az ö-zés vonatkozásában az alábbi eredményeket hozta a vizsgált nyolc adatközlő esetében.

adatközlő	tő első szótagja %		tő nem első szótagja %		véghangzó %		toldalék %		összes szótag %	
	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö
A62F	91,4	8,6	97,0	3,0	96,7	3,3	95,7	4,3	94,0	6,0
B59N	86,2	13,8	96,3	3,7	94,4	5,6	93,5	6,5	90,0	10,0
B60N	92,8	7,2	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	96,3	3,7
E62N	81,1	18,9	99,0	1,0	87,4	12,6	66,7	33,3	84,2	15,8
C61F	65,0	35,0	73,2	26,8	77,1	22,9	81,4	18,6	70,6	29,4
C59N	10,4	89,6	22,4	77,6	20,3	79,7	9,8	90,2	22,4	77,6
D59N	80,6	19,4	84,8	15,2	85,7	14,3	92,5	7,5	83,7	16,3
K09N	38,9	61,1	45,9	54,1	34,0	66,0	35,2	64,8	38,2	61,8

2. táblázat: A SZÖSZI hatvan évnél idősebb kiskundorozsmai adatközlőinek ö-zése

adatközlők	10% alatt	11–30%	31–50%	51–70%	71–90%	90% fölött
	A62F B59N B60N	C61F D59N E62N			K09N	C59N

3. táblázat: A hatvan évnél idősebb kiskundorozsmai adatközlők ö-zésének erőssége a SZÖSZI-skála szerint

A fenti két táblázat adatai azt mutatják, hogy a vizsgálatban érintett nyolc interjúalany közül hatan a marginálisan vagy gyengén ö-ző beszélők közé tartoznak. Ha a Szeged más részeiről származó idős interjúalanyok ö-zésének mértékéhez viszonyítunk, megállapítható, hogy a dorozsmai adatközlők ö-zése erőteljesen a marginális és gyenge ö-zés felé billen, szemben a teljes korosztály adataival. A teljes, harmincfős korosztály adatait tekintve (lásd KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 139) elmondható, hogy annak 10% alatti ö-zést produkáló beszélői közül hétből hárman, a 11–30% közötti ö-zők esetében ötből hárman dorozsmaiak. A legerősebb ö-zők a dorozsmaiak között 77,6%-os és 61,85%-os arányban ejtették labiálisan az ö-zhető szótagokat. Közülük a teljes korcsoportban K09N-en kívül még hárman, C59N-en kívül (az ö adataik a táblázatban félkövér szedéssel kiemelve szerepelnek) pedig nyolcan tartoznak az ö-zésnek abba az erősségi fokozatába, melybe ők maguk, így megállapítható, hogy az

erősebb *ö*-zési fokozatoknak nem Dorozsma a bázisa a mintában. A kiskundorozsmai adatközlők beszédére tehát lényegesen kevésbé jellemző az *ö*-zés, mint a Szeged más részén élő kortársaikéra.

Az *ë*-ző kiskundorozsmai nyelvjárás tehát — e változó tekintetében — képes volt ellenállni az *ö*-ző Szeged környéki nyelvjárásnak. Ennek a feltételezésnek ellentmondani látszik, hogy a vizsgált nyolc személy között található egy olyan, aki 51–70% között (K09N), és egy másik (C59N) is, aki 71–90% közötti *ö*-zést mutatott az interjúban. Az *ö* adataik értelmezéséhez érdemes visszapillantunk az adatközlők főbb jellemzőit összefoglaló táblázat adataira. Ha nyelvi életrajzi adataikat is figyelembe vesszük, kiderül, hogy egyikük sem tősgyökeres kiskundorozsmai család szülőtte, mindketten betelepülők: K09N mindkét szülője szegedi, C59N szülei pedig Temes megyeiek. Mindkét adatközlőnk olyan családban sajátította el tehát anyanyelvét, amelyekben az *ö*-ző nyelvjárás is lehetett a szülők által beszélt nyelvváltozat. E két adatközlő viszonylag erős *ö*-zése tehát nem gyengíti azt a következtetésünket, hogy a dorozsmai nyelvjárásziget beszélőinek egyik fő nyelvhasználati sajátossága ma is az, hogy nem vagy csak kis mértékben *ö*-znek.

Érdemes azt is megvizsgálni, kik voltak a legkevésbé *ö*-ző dorozsmai adatközlők, és hogy az *ö* labializáló adataik mely szótagpozíciókhoz köthetők. A 4. táblázat azt mutatja, hogy az általuk ejtett *ö*-ző szótagok között milyen arányban szerepeltek a sztenderdben is váltakozó (pl. *seprű* ~ *söprű*, *fel* ~ *föl*) és a Szeged környéki nyelvjárásra jellemző (pl. *gyerök* ~ *gyerek*, *mög* ~ *meg*) változatok. Az 5. táblázat pedig százalékosan mutatja kettejük *ö*-zését a köznyelvben is váltakozó szótagok nélkül.

	összes <i>ö</i> -zött szótag, N=	összesből sztenderd váltakozó, N=	összesből <i>föl</i> igekötő, N=
A62F	73	42	34
B60N	21	21	20

4. táblázat: A két leggyengébben *ö*-ző dorozsmai adatközlő *ö*-zése

adatközlő	tő első szótagja %		tő nem első szótagja %		véghangzó %		toldalék %		összes szótag %	
	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö
A62F	97,4	2,6	97	3	97,6	2,4	95,4	4,3	97,3	2,7
B60N	100	0	100	0	100	0	100	0	100	0

5. táblázat: A két leggyengébben *ö*-ző dorozsmai adatközlő *ö*-zése a sztenderdben váltakozó szótagok nélkül

A 4. táblázat pontosítja a két leginkább *ë*-ző adatközlő szórványos *ö*-zését: kiderül belőle, hogy a leginkább *e*-ző B60N-nek mind a 21 *ö*-ző adata a köz-

nyelvben is váltakozó szavakban fordul elő, és közülük 20 a *föl* igekötőben. B60N tehát egyetlen olyan *ö-ző* szótagot sem produkál, amelyben a Szeged környéki nyelvjáráshoz szorosabban köthető változat tűnne föl. De A62F esetében is elmondhatjuk, hogy az *ö-zött* szótagjainak több mint a fele a köznyelvben is váltakozó szóalakokhoz köthető, és hogy összes *ö-zésének* majdnem a fele a *fel/föl* köznyelvi váltakozás labiális megvalósulása. A legkevésbé *ö-ző* adatközlők nyelvi adatai azt mutatják számunkra, hogy az általunk *ö-ző* szótagként kezelt szótagok jelentős része az *ő* beszédükben nem a Szeged környéki nyelvjárára jellemző labializáció körébe tartozik, hanem a köznyelvben is váltakozó szótagok labiális változata. A teljes korpusz további vizsgálata igazolhatja majd azt, hogy az egyébként nem *ö-ző* szegedi beszélők a köznyelvben is váltakozó *e ~ ö-s* szótagok esetében nagyobb gyakorisággal használják a labiális változatot.

Adataink azt mutatják, hogy a dorozsmai szülőkkel rendelkező, Dorozsmán született, hatvan évnél idősebb adatközlő jellemzően nem vagy csak kis mértékben *ö-zik*, főként a sztenderdben is váltakozó szótagokban. A korosztály kiskundorozsmai adatközlőit — az eddig földolgozott anyag alapján — ez különbözteti meg leginkább a többi szegedi nyelvhasználótól. Van ugyanakkor bizonyos mértékű alkalmazkodás is a dorozsmai nyelvhasználatban: több interjúban utaltak rá adatközlőink, hogy a dorozsmai nyelv változik, *ë-zése* kopik — a fonetikai változás tehát tudatosan a közösségben. Arra is tettek többször utalást, hogy a saját nyelvhasználatuk az *ë-zés* és *ö-zés* tekintetében a standard nyelvváltozathoz közeledik. Erről így vallott C61F: *én sē teljesen magyar- teljesen öö dorozsmai nyelvtílusba beszélek má, de gyer(e)kkoromba teljes egészébe é-vel beszéltem, hát nyilván a öö iskola mög a különféle helyeken való öö az ember próbál alkalmazkodni. Éppen azé, hogy ne csúfolják ki, mint ahogy most tetszett mondani.* (C61F nyelvi életrajzából kiderül, hogy felesége született szegedi *ö-ző* beszélő volt, így az *ő* nyelvhasználatának változását a családon belüli tényezők is befolyásolhatták.) Hasonló véleményt fogalmaz meg B60N is: *itthon a öö már a gyerekek is ezt a beszédstílust vették át, és tulajdonképpen öö nagyon rég beszéltem már úgy é-vel.*

8. A dorozsmaiak tájszóismerete

A kiválasztott nyolc adatközlő tájszóismeretét is vizsgáltam. Ehhez ugyanazt a tizennégy Szeged környéki tájszót tartalmazó kérdőívet használtam fel, amelyet a SZÖSZI minden adatközlőjétől kikérdeztünk. Céloom annak bemutatása volt, hogy a Szeged környéki nyelvjárás lexikai interferenciahatása mennyire mutatható ki a dorozsmai beszélőknél. Nem vizsgáltam viszont azt, hogy a palóc nyelvjárási alaprétég szavai hogyan és milyen mértékben élnek tovább a dorozsmai idősök nyelvében. Munkahipotézisem az volt, hogy a lexikai kontak-

tushatás lényegesen erősebben érvényesül a nyelvjárászigeten, mint a fonetikai az *ö*-zés viszonylatában. Ez volt SZABÓ JÓZSEF nyelvjárási vizsgálatának következtetése is, bár ő a palóc tájszavak továbbélése felől vizsgálta a kérdéskört (1995: 565).

A következő szegedi tájszavakat tartalmazta az interjú szókincsre vonatkozó része: *ludáj* 'ovális'; 'tök', *mögénten* 'ismét', *szárma* 'töltött káposzta', *rica* 'napraforgómag', *cimet* 'fahéj', *palincs* 'mérleghinta', *garaboly* 'fonott egyfülű kézikosár', *darvadozás* 'mulatozás végi csendes beszélgetés', *elmék* 'elme-
gyek', *dúr* 'túr', *koila* 'edény, fazék, lábas', *elsőbb* 'először', *gönye* 'vézna, gyöngye', *bölesködik* 'okoskodik'. A tájszavakat magába foglaló feladatban arra kérte a terepmunkás az adatközlőt, hogy mondja el az általa kért szót jelentését, illetőleg foglalja a szót mondatba. A tájszót akkor tekintettük ismertnek, ha az adatközlő megfelelő jelentést társított hozzá. A lista szavainak kikérdezése előtt „ráhangolódásként” arra kérte interjúalanyát, hogy soroljon neki szegedi tájszavakat. (Gyakran előfordult, hogy a két szócsoport tagjai között átfedés volt.) Az alábbi táblázat a tájszóismereti teszt eredményeit foglalja össze.

adatközlő	ismert szavak N=	ismeretlen szavak N=
A62F	13	1
K09N	13	1
C61F	13	1
B60N	12	2
C59N	12	2
D59N	12	2
E62N	11	3
dorozsmaiak átlaga	12,28	1,72
a teljes korcsoport átlaga	11,42	2,58

6. táblázat: A hatvan évnél idősebb kiskundorozsmai adatközlők tájszóismerete

A táblázatból megállapítható, hogy a dorozsmai adatközlők tájszóismeretének átlaga nem gyengébb, mint a szegedi idős korosztály egészéé, éppen ellenkezőleg: a dorozsmaiak megközelítőleg egy szóval többet ismertek a listából, mint a teljes korcsoport átlaga. Ez az eredmény még a vártnál is erősebb szegedi tájszóismeretet mutat a hatvan évnél idősebb dorozsmai adatközlők körében, és arra utal, hogy a szókincs tekintetében — a kiválasztott elemek esetében legalábbis — nem valósul meg Kiskundorozsma lakóinak nyelvi elkülönülése.

9. Következtetések

A kiskundorozsmai beszélőkkel készített interjúk nyelvi és metanyelvi adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a nem *ö*-ző helyi nyelvjárásnak meghatározó szerepe van a dorozsmai identitás kifejezésében, és hogy a Szeged környéki és

kiskundorozsmai nyelvjárás legfeltűnőbb fonetikai különbségével mind a dorozsmai, mind a szegedi beszélők tisztában vannak. Így kijelenthető, hogy a Szeged környéki nyelvjárásban egyébként *ö*-zhető szótagokban az *ö*-zés hiánya és a helyette megjelenő, a kiskundorozsmai nyelvjárásra eredetileg jellemző *ë*-zés a dorozsmai beszélők körében identitásjelölő markerként funkcionál. Ennek oka lehet, hogy ezen a ponton van a legélesebb fonetikai kontraszt a nyelvjárás-sziget és az azt magába olvasztó város eredeti nyelvjárása között: a szegediek *ö*-zése és a dorozsmaiak *ë*-zése a két nyelvjárás meghatározó különbsége. A mindenkori szegedi nyelvjárású beszélők számára egy ismeretlen beszélő, aki nem *ö*-zik, nem lehet közülük való: csak a saját csoportjukon kívül tudják elhelyezni. Az *ö* ~ *ë* kontraszt jelentőségét az idők folyamán az is növelhette, hogy a szegediek számára (is) igen feltűnő palóc nyelvjárású alaprétegbeli jegy, az illabiális *ä* marginalizálódott a dorozsmaiak nyelvében.

A szókincs vizsgálatának az a tapasztalata, hogy a dorozsmai nyelvjárás-sziget beszélői saját szókincsük részévé tették a vizsgált Szeged környéki nyelvjárásra jellemző tájszavakat. Ezt indokolhatja a lexikai kölcsönzés folyamatának univerzálisan gyorsabb és akadálymentesebb volta mellett az is, hogy a dorozsmai nyelvjárás eredeti szókészlete nem tudott olyan erős identitásjelölő funkciót betölteni, mint legjellemzőbb fonetikai jegyei.

Általánosabb tanulsága az elemzésnek, hogy a SZÖSZI-kutatás keretében készített interjúk korpusza — a benne található nyelvi adatok mennyiségének és minőségének köszönhetően — biztos alapját képezheti olyan típusú nyelvjárás-közi vizsgálatoknak, melyek a sziget helyzetbe került nyelvjárás állandóságát, illetve változását vagy az egymással éles fonetikai kontrasztban lévő szomszédos nyelvjárások közötti kiegyenlítődési folyamatokat vizsgálják. A SZÖSZI korpuszának ilyen típusú elemzésekben való fölhasználása segíthet árnyalni és a 21. századi állapotokat pontosabban tükrözővé tenni azt a képet, amely a korábbi nyelvallapotokra épülő leírások nyomán tárul elénk a kiskundorozsmai nyelvjárás-szigetről a szakirodalomban.

Irodalom

- BÁLINT SÁNDOR 1972. *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- BÁLINT SÁNDOR 1976. *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. Első rész*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1974–1975/2 [1976].
- BENKŐ LORÁND 1967. Nyelvjárás-kutatás és településtörténet. *Magyar Nyelvőr* 91: 455–464.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ 2007. *Szeged rövid története*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.

- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- NÉGYESY LÁSZLÓ 1886. A szegedi nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 15: 391–401, 442–450, 487–496, 539–549.
- SZABÓ JÓZSEF 1995. A dorozsmai nyelvjárás. In: KÖVÉR LAJOS–TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ szerk., *Kiskundorozsma. Tanulmányok*. Szeged, Somogyi Könyvtár.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
- SZTRIHA KÁLMÁN 1937. *Kiskundorozsma község története*. Kiskundorozsma.

A Dialect Island Merged into a City: Szeged-Kiskundorozsma

The presented analysis proves that the corpus of interviews created within the framework of the SzSI project (due to the quality and quantity of linguistic data featured in it) may serve as a solid foundation for inter-dialectal studies that are aimed at the better understanding of the permanence/changes of dialect islands or the balancing processes between neighboring dialects in sharp phonetic contrast with one another.

Based on the linguistic and meta-linguistic data of interviews conducted with speakers in Kiskundorozsma we may conclude that the local dialect not using the *ö* sound has a central role in the expression of the local identity. It was also revealed by the study of their vocabulary that speakers of the Dorozsma dialect island have incorporated the dialectal words characteristic of the Szeged region into their own vocabulary.

Keywords: use of *ö*, use of *ë*, dialect island, dialect around Szeged, Szeged, Kiskundorozsma

